

Рівненський державний гуманітарний університет

**КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ
НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ:
МОВНО-ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА**

Колективна монографія

Рівне – 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1 КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ МОВИ ТА ЧИТАННЯ ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ	7
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	34
2.1. Сутність поняття «комунікативні вміння»	34
2.2. Формування вмінь взаємодіяти усно	37
2.3. Застосування ситуаційних вправ на уроці української мови для формування вмінь взаємодіяти усно	56
2.4. Формування вмінь працювати з текстом на уроці української мови	66
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	88
3.1. Формування фонетико-орфоепічної компетентності	88
3.2. Формування орфографічних умінь і навичок за умов диференційованого навчання	114
3.3. Формування лексичної компетентності	133
3.4. Формування граматичної компетентності	157
РОЗДІЛ 4 ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	229
4.1. Відмінність та суть понять «культура мови» й «культура мовлення»	229
4.2. Мовна норма й мовленнєва помилка як базові поняття унормованої літературної мови	233
4.3. Ознайомлення учнів з типовими порушеннями нормативного мовлення	240
4.4. Комплекс тренувальних вправ з формування правильного мовлення (на матеріалі вивчення розділу «Прикметник»)	245
4.5. Формування стилістичної компетентності	260
4.6. Мова вчителя як засіб розвитку мовлення учнів	297

РОЗДІЛ 5	РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	318
5.1.	Літературна компетентність учня початкової школи	318
5.2.	Читацька компетенція	321
5.3.	Бібліотечно-бібліографічна компетенція	329
5.4.	Літературознавча компетенція	336
5.5.	Особистісно-діяльнісна компетенція	344
РОЗДІЛ 6	РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО ПРАКТИКИ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	351
6.1.	Інтеграція змісту освіти як основа одного з різновидів нестандартного уроку	351
6.2.	Проблема інтеграції змісту навчання в практиці роботи вчителів початкової школи	357
6.3.	Дидактичні особливості інтегрованих уроків	364
6.4.	Підготовка до інтегрованого уроку та методика його проведення	371
6.5.	Формування мовних знань і мовленнєвих умінь на матеріалі краєзнавчого змісту	383
6.6.	Застосування ситуаційних вправ на уроці образотворчого мистецтва	393
6.7.	Практика інтегрованого навчання в початковій школі та ЗВО	404
ПІСЛЯМОВА		417

РОЗДІЛ 4

ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

4.1. Відмінність та суть понять «культура мови» й «культура мовлення»

У сучасній лінгвістичній та лінгводидактичній літературі вживаються терміни «культура мови» та «культура мовлення». У зв'язку з цим виникає потреба з'ясувати зміст цих понять. Огляд науково-методичної літератури дає підстави стверджувати, що розуміння понять «культура мови» та «культура мовлення» неоднакове у різних авторів.

Одні вчені оперують цими термінами довільно, чітко не розмежовуючи їх та вживаючи в межах одного контексту. Так, у посібнику Г. Волкотруб «Практична стилістика української мови» знаходимо визначення: культура мови – це, по-перше, розділ мовознавства, який досліджує мовні норми і комунікативні властивості мови з метою її вдосконалення; по-друге, це володіння нормами усної і писемної літературної мови, а також уміння використовувати виражальні засоби мови відповідно до цілей і змісту спілкування [5, с. 8]. Але далі, розглядаючи комунікативні якості мови, що становлять предмет зазначеної галузі лінгвістичних знань, поряд з термінами «правильність мови», «чистота мови», «виразність мови», «багатство мови» натрапляємо на вирази «точність мовлення», «доречність мовлення» [5].

Більшість науковців у своїх поглядах на співвідношення понять «культура мови» та «культура мовлення» спираються на ідею розмежування термінів «мова» й «мовлення». Сучасна лінгвістика чітко розмежовує ці поняття. Наукові підвалини для їх розмежування закладені ще у працях Вільгельма де фон Гумбольдта (1769–1835 рр.) і Фердінанда де Сосюра (1857–1913 рр.). В україністиці терміни «мова» й «мовлення» широко усталились тільки у 80-ті роки ХХ століття. Цьому сприяла праця російського лінгвіста

Олексія Леонтєєва (народився 1936 р.) «Язык, речь, речевая деятельность» (1963) і дослідження методичного спрямування українського мовознавця-психолога Івана Синиці, автора книги «Психологія усного мовлення учнів» (1984). Побіжно зауважимо, що у 1965 р. вийшла його праця «Психологія писемної мови учнів» (мало б бути «мовлення», а не «мови») [10, с. 28].

Явища «мова» і «мовлення» не протиставні одне одному, але й не тотожні. «Мова по відношенню до мовлення – явище загальне, мовлення – часткове, окреме, індивідуальне по відношенню до мови. Як зауважує Б. Головін, мова – це «засоби спілкування у можливостях (потенції)», а мовлення – «ті ж самі засоби в дії (реалізації)». Спираючись на ці твердження, методисти розмежовують вивчення системи мови і функціонування мови, тобто вивчення системи мовних явищ, понять, фактів і застосування, використання мовних засобів для пізнання дійсності і спілкування» [6, с. 193–194].

Розмежування понять «мова» й «мовлення» є підґрунтям для розмежування термінів «культура мови» й «культура мовлення». Так, Н. Дика, автор серії статей про культуру мовлення у фахових періодичних виданнях, поділяє думку О. Біляєва про те, що поняття «культура мови» й «культура мовлення» співвідносяться між собою, як мова й мовлення, тобто як загальне й конкретне. Культура мови – показник її унормованості, що визначається загальноприйнятими нормами – орфоепічними, лексичними, словотвірними, граматичними, правописними та стилістичними. Про культуру мовлення говорять, якщо нормативно-регулювальний аспект, пов'язаний зі встановленням правил користування мовними засобами, зорієнтований на носіїв мови, на суб'єктів об'єктивно існуючими нормами. Отже, культура мовлення, спираючись на здобутки мовної культури, передбачає, по-перше, безумовне додержання (усно й на письмі) норм літературної мови, по-друге, мовленнєву майстерність того, хто говорить або пише [7, с. 50].

Розмежовує поняття «культура мови» й «культура мовлення» й М. Пентилюк, автор єдиного на сьогодні підручника для школярів «Культура мови і стилістика». Культурою мови вона вважає науку, що вивчає

нормативність мови, її відповідність тим вимогам, що ставляться перед мовою в суспільстві, а культурою мовлення – досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності людини [17, с. 4].

Н. Бабич, розмежовуючи поняття «культура мови» й «культура мовлення», водночас закріплює їх за різними галузями науки. На її думку, культура мови є мовознавчою наукою, яка на ґрунті даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує усвідомлене ставлення мовця до мови, виробляє здатність оцінювати мовні одиниці й явища, механізми нормування й кодифікації. Культура мовлення – лінгводидактична наука (наука навчання мови). Вона вивчає (в конкретну епоху) критерії, типологію, стан та статус норм сучасної української мови, а також наскільки лінгвістично компетентні сучасні мовці, аспекти їх культуромовної діяльності (соціальний та особистісний).

Якщо на культуру мови не впливає окремий мовець, то залежність культури мовлення від кожного мовця доводити не треба. Культура мовлення – це дотримання мовцями усталених мовних норм усної і писемної форм літературної мови та цілеспрямоване майстерне використання виражальних засобів мови залежно від стилю, жанру, типу мовлення і відповідна лінгвометодична наука про це [3, с. 16].

На тому, що термін «культура мовлення» в порівнянні з поняттям «культура мови» більш поширений у сфері шкільної освіти, наголошує і Л. Бакало – автор навчально-методичного посібника «Культура мовлення» [13, с. 14].

Окрім вище зазначених підходів до розуміння понять «культура мови» й «культура мовлення», у науково-методичній літературі чітко простежується ще один напрям, представником якого є М. Ільяш, який хоча й розрізняє терміни «мова» та «мовлення», але користується лише поняттям «культура мовлення», вважаючи, що за цим термінологічним словосполученням закріплюються три основні значення: 1) це володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній й писемній формах мовлення, вміння користуватися

мовностилістичними засобами й прийомами з урахуванням умов і цілей комунікації; 2) це упорядкована сукупність нормативних мовленнєвих засобів, які вироблені практикою людського спілкування, оптимально виражають зміст мовлення та задовольняють умови й мету спілкування; 3) це самостійна лінгвістична наука [11, с. 5–6].

Не використовує термін «культура мови» і Л. Мацько, натомість вона висловлює думку про необхідність розрізнення у термінологічному словосполученні «культура мовлення» двох аспектів: теоретичного, достатньо висвітленого у наукових працях, і практичного, який не може бути вичерпаний ніколи, бо щоразу виявляє себе для кожного мовця неповторно, не може передбачити всі можливі ситуації функціонування індивідуального мовлення [15, с. 193].

З трьох розглянутих підходів до розуміння понять «культура мови» й «культура мовлення» у представленому дослідженні надається перевага останньому. Отже, надалі оперуватимемо терміном «культура мовлення». Вагомим аргументом на користь такого вибору є низка ключових понять дослідження, як-от: правильне мовлення (словосполучення «неправильна мова» абсурдне), типові мовленнєві помилки (у мови недоліків немає) тощо.

Робочим вважатимемо таке визначення: культура мовлення – це, по-перше, безумовне додержання (усне і на письмі) норм літературної мови, по-друге, мовленнєва майстерність того, хто говорить або пише [7, с. 50].

Додержання норм літературної мови зумовлює таку ознаку високої мовленнєвої культури (доброго мовлення), як його правильність. Правильність – обов'язковий, але не єдиний показник високої його культури. Поряд із завданням говорити й писати грамотно, правильно, як вимагає певне культурне середовище, існує й інше завдання – писати й говорити вміло, майстерно. Майстерне мовлення характеризується такими ознаками, як чистота, змістовність, точність, логічність, доречність, багатство й різноманітність, виразність. Оцінюючи мовлення з позиції правильності, ми частіше всього застосовуємо характеристики «правильно – неправильно», а, оцінюючи його з

позиції майстерності, кажемо «вдало – невдало», «добре – погано», «зрозуміло – незрозуміло», «доцільно – недоцільно» тощо.

4.2. Мовна норма й мовленнєва помилка як базові поняття унормованої літературної мови

Норма (лат. *norma* – правило) літературної мови – центральне поняття не лише вчення про правильність мовлення, а й про його культуру в цілому.

Мовна норма – це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі мови і становить єдину можливість або найкращий для конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування [3, с. 68–69]. Іншими словами, норма – це зразок, яким треба користуватись. Головними ознаками літературної норми є відповідність системі мови, стабільність та обов'язковість [3, с. 68–69].

У шкільній практиці нормою вважається сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці в усному і писемному мовленні [17, с. 16; 13, с. 9].

Кожен із розділів мови має свої норми. З огляду на це розрізняють такі типи норм:

1. Орфоепічні норми – регулюють вимову звуків, наголошення слів, а також милозвучність мовлення (наприклад: можна вимовляти [час] – не можна [ч'ас]; треба наголошувати *вирáзний* – не можна *виразний*).

2. Лексичні норми – регулюють вибір слова відповідно до змісту і мети висловлювання (наприклад: можна *рятувальник* і не можна *рятівник*, якщо мовиться про посаду того, хто рятує людей; можна *дружний* і не можна *дружній*, якщо йдеться про клас, колектив).

3. Фразеологічні норми – регулюють таке вживання фразеологізмів, за якого не змінюється їхній зміст і граматична будова (наприклад: можна *брати участь* і не можна *приймати участь*).